

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ СТРУКТУРИ В КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

¹Національний університет «Львівська політехніка»

Доводиться, що поняття структури в межах структурної методології має епістемологічну спрямованість, постає як операціональна модель, що дає можливість істотно розширювати сферу раціонального пізнання. Підкреслюється, що водночас така позиція в постструктуралізмі призводить до заперечення існування первинної структури об'єктивної реальності і до розуміння першопочатку світу як віртуальності і відсутності структурованості.

Ключові слова: епістемологія, відношення, постструктуралізм, раціоналізм, структура, структуралізм.

Keywords: epistemology, attitude, post-structuralism, rationality, structure, structuralism.

Характеризуючи епістемологічний аспект сучасних форм структурної методології (структуралізму і пост структуралізму), слід відзначити найбільш важливий їх внесок у систему сучасного пізнання. Це *принцип структурності*, зміст якого концентровано можна окреслити як завдання елементності і виділення в її межах сукупності відношень (структури). Елементи постають як основа структурних відношень, вони тотожні між собою і нерозрізнені. Цінність структурної методології, її специфіка полягають в тому, що саме відношення постає вихідною основою і головним предметом дослідження. В структуралізмі вивчення будь-яких об'єктів відбувається з позицій цілості, і саме структура створює таку цілість і функціонування об'єктів як систем. Структура визначає сталі характеристики, що дозволяють відрізнити те, що ми називаємо системою, від об'єктів іншого гатунку. В конкретному дослідженні цілість реалізується в залежності від того, які види структуротвірних відношень її складають, відповідно до специфіки предметної галузі.

В дослідженнях постструктуралістів структура також є дуже важливим поняттям, вона постає виключно категорією епістемології. М.Фуко у своїй „Археології знання” концентрує увагу на дослідженні археологічних структур, які змінюються відповідно до епохи [4]. Ці структури отримали красномовну назву епістем. Разом з тим в роботах представників постструктуралізму це поняття значно переосмислюється. Так, розробляючи концепцію «гри структури», Ж.Дерріда відмовляється від пріоритету центру в структурі, який традиційно (в тому числі і в структуралізмі) вважався її організуючим принципом, обмежував її свободу, надавав їй чітких меж і містився всередині її. Для філософії постструктуралізму характерна орієнтація на нелінійні процеси, що відбуваються безперервно, та їх адекватне пізнання. Ця тенденція є близькою до синергетики в сучасному природознавстві. Як і нестабільні системи, самоорганізація яких є вірогідною (віртуальною) і не може бути прогнозована за допомогою точних математичних процедур, ігрова структура існує як ізоморфна парадигма в динаміці нестабільних систем зі значним елементом хаотичності.

Постструктуралізм виник і формувався значною мірою у суперечках навколо поняття структури. В дискусіях підкреслювалися досягнення структуралізму в з'ясуванні змісту цього

поняття, водночас виявлялися суперечності структуралістського розуміння цього терміну, межі його застосування. Головними поставали проблеми онтологічного чи епістемологічного статусу структури, першопочатків буття, можливостей і характеру пізнання, ролі мови у цьому процесі.

Досягненням структуралізму вважають те, що він збільшив коло застосування поняття «структура», поширив його на ділянки, які являли собою накопичення емпіричного матеріалу, низький рівень організації знань. «Там, де помітна тінь невисловленого, - відзначає Ж.Дерріда, - феномен структуралізму заслуговує на те, щоб стати предметом дослідження для історика ідей» [2, с.9].

Метод структуралізму має на меті передусім зберегти пов'язаність та повноту кожної сукупності на її власному рівні, забороняє розглядати будь-яку конфігурацію або її частину як незавершену, недосконалу. Структураліст прагне до організації смислу, автономності і виявлення основ власної рівноваги предметів чи явищ. Навіть патологія не розглядається з позицій відсутності структури, а як організована в певний спосіб [2, с.50]. Яскравим прикладом можуть служити твори М.Фуко, присвячені історії безумства, сексуальності, нагляду і покарання. До набутих структуралізму відносять і те, що концентрація уваги на структурі відображає складну ситуацію в сучасній епістемології, дозволяє аналізувати кризові явища. «Структуралістська свідомість, - відзначає Дерріда, - це свідомість катастрофічна, водночас зруйнована і руйнівна, *деструктивно спрямована*, така, якою є всяка занепадницька свідомість... Ми помічаємо структуру у випадку *загрози*, у мить, коли наближення небезпеки примушує нас прикипіти поглядом до склепіння тієї чи іншої інституції, до того каменя, в якому зосередилася її можливість та її крихітність [2, с.12]».

Слід відзначити, що структуралізм, хоч і являє собою «різновид експериментальної пристрасі та поширення схематизму» [2, с.13], водночас є новою формою раціоналізму, дозволяє встановити відношення між теорією і практикою. Підкреслюється, що структура ніколи не поставала «виключним *терміном*,... завжди була *засобом* або зв'язком для того, щоб читати або писати, збирати докупи значення, розпізнавати теми, упорядковувати постійні елементи та відповідності» [2, с.30]. Практичну інтенцію поняття структури Ж.Дерріда називає ультраструктуралізмом, оскільки вона (структура, схема побудови, морфологічна кореляція) фактично і всупереч теоретичному наміру говорить про якусь роботу, органічну або штучну, як внутрішню єдність якогось асамбляжу, якоїсь конструкції; роботу, що керується певним об'єднуючим принципом. Практичний (інструментальний, операціональний) характер поняття «структура», його епістемологічна спрямованість істотно розширюють сферу пізнання.

«Структурні моделі, - зауважує Еко, - не що інше як чисті оперативні фікції, реальність багатша і суперечливіша» [5, с.17]. Філософ наголошує на тому, що структури можуть розглядатися лише як пізнавальні моделі (епістемологічно) і не повинні претендувати на відображення об'єкта чи поставати у якості першоначала. Еко вважає, що відправлятися на пошуки останньої основи буття означає шукати її там, де вона не може бути визначена в структурних термінах.

Ж.Дерріда протиставляє структури джерелу, що їх породжує і є принципово неструктурованим. Цим джерелом він вважає силу, свободу, творчість. Як і Еко, він критикує структуралізм за абсолютизацію структурності. «Преформізм, тееологізм, редукція сили, цінності та

тривалості, - відзначає він, – ... ось що утворює структуру» [2, с.40]. Він не заперечує структуру як таку, проте розглядає її лише як один з проявів реальності і в жодному разі не як першоначало буття.

Міркуючи про структури літературних творів, Ж.Дерріда тлумачить їх епістемологічно, як структури пізнання і розуміння. Першопочатком буття, вважає Дерріда, постають не структури, а Свобода - загадкове джерело творчості як структури і як нерозривної єдності. «Щоб якнайпильніше розглянути діяння творчої уяви, - відзначає він, - треба звернутися до невидимого у глибині поетичної свободи. Треба відокремити себе, щоб досягти, серед її ночі, сліпих першоджерел творіння» [2, с.16]. У.Еко також схильний наголошувати на віртуальному характері початків, у яких народжується обґрунтована цією віртуальністю історія. Якщо прийняти за першопочаток якусь позачасову структуру, то поняття історії і часу зникає. Структура – це Присутність, яка розтягається впродовж часу, лишаючись незмінною; навпаки Початок виявляється Відсутністю, що не має нічого спільного ані з часом, ані з історією, але саме тому вона дозволяє їм бути [5, с.453].

Принцип структурності як структуралізму, так і постструктуралізму істотно пов'язаний зі своєрідним тлумаченням характеру лінгвістичних структур. Обидва напрями структурної методології спираються на особливості функціонування мови і закони, відкриті мовознавством. У тлумаченні природи лінгвістичних структур наявне спільні позиції, а також різниці між цими напрямками. Постструктуралісти, як і представники структуралізму, визнають базовими у своїх міркуваннях ідеї основоположника структурної лінгвістики Ф. де Соссюра. Для структуралізму головним було відкриття, що функціонування мови здійснюється лише через відношення мовних елементів між собою і включення їх у систему відношень. Це було розривом з традиційним позитивізмом, початком формування нового виду раціональності. Також не визнавалася субстанційність мови. Мовні феномени утворюються не з атомів мови, а через пари взаємно заперечних фонем, негативних сутностей, що існують тільки як різниці і не мають субстрату. Метод структурної лінгвістики став вихідним для істотного перетворення предмету дослідження цілої низки інших наук. Специфікою структуралізму є використання мови і деяких способів її вивчення як основи науковості в інших ділянках гуманітарного знання або розуміння за аналогією з мовою як знаковою системою [1, с.10]. Зокрема, Леві-Строс прагнув виявити унітарні структури (коди) у різних повідомленнях. Це означало зрозуміти різноманітні феномени за допомогою одного й того ж концептуального інструментарію. М.Фуко в першому періоді своєї творчості постулює первинність структури щодо мови. «Обмежуючи і фільтруючи видиме, - відзначає він, - структура дозволяє йому бути вираженим у мові» [3, с.165]. Фуко ототожнює структуру з таким позначенням видимого, яке завдяки долінгвістичному вибору дозволяє йому виразитися у мові. На початку своєї творчості М.Фуко розглядав мову (текст, дискурсію) як джерело методологічних схем і переносив методи структурної лінгвістики на обрані предмети дослідження, пізніше він мислить мову скоріше як метафору для позначення загального принципу впорядкування продуктів культури, які здаються нерозмірними, зокрема різних ідей і думок у науці якогось окремого періоду [3, с.11]. У творчості Ж.Дерріди підкреслюється органічний характер зв'язку між структурою і мовою. Вихідним пунктом тлумачення поняття структури в нього постає положення Ф. де Соссюра про те, що звук як матеріальна сутність не належить мові; мові належить тільки система різниць, яка наділяє звуки значеннями. Висновки, до яких приходять Дерріда у зв'язку з цим, значно розширюють сферу дії опозиції «мова – мовлення»: система різниць

не лише протиставляється матеріальній реальності звуку, але являє собою структуру будь-якої можливої матеріальної детермінації. Проте виникає сумнів, чи можна систему різниць називати структурою [2, с.26]. Тут ми бачимо перехід від структуралістського тлумачення поняття структури до постструктуралістської позиції.

Виразним є релятивізм і агностицизм постструктуралізму, який заперечує можливість адекватного пізнання об'єкта. Проблема взаємозв'язку структури і мови докладно досліджується у творчості У.Еко. Роздуми над цією проблемою виводять мислителя на рівень філософської онтології і епістемології; центральною проблемою постає співвідношення мовних структур і буття. Структуралістські позиції піддаються критиці. Спираючись на М.Хайдеггера, Еко підкреслює, що не людина говорить через мову, мова невіддільна людині, навпаки, мова проговорює, мислить себе у людині [5, с.21]. Структурність джерела, звідки йде мова, заперечується. «До мови, як і до буття, коду не підібрати і структури їх не вивести. Лише виявляючись історично, у різні ЕПОХИ по-різному, буття постає у формі структурованих універсумів. Але кожного разу, коли ми намагаємося звести ці універсуми до їх глибинного першоджерела, нам відкривається неструктурована і така, що не структурується без-основність» [5, с.24-25]. Отже, мові, як і будь-якій структурі, передує неструктурований першопочаток. Ця філософська позиція призводить до підсилення суб'єктивізму в соціальній практиці. Політики зокрема все більше орієнтуються не на об'єктивні закономірності історичного процесу, а на тимчасові егоїстичні інтереси фінансової еліти. Оскільки абсолютного початку буття не існує, а отже немає вічних цінностей, то реальністю можна маніпулювати подібно до тексту або віртуальної реальності комп'ютерних систем.

Висновок. У межах структуралізму і постструктуралізму відбулася трансформація змісту поняття структури у бік епістемологічного і операціонального розуміння. Структура постає як модель, вибудована за допомогою певних спрощених операцій, спосіб дії, спрямований на те, щоб мати можливість йменувати подібним чином різні речі. Постструктуралісти, критикують намагання надати структурі онтологічний статус, заперечують можливість існування первинної структури об'єктивної реальності. Першопочаток у постструктуралізмі тлумачиться як неструктурованість, віртуальність, що знаходить втілення у суспільній практиці, соціальних технологіях, що дистанціюються від об'єктивних законів життя людини і суспільства.

Література

1. Автономова Н.С. Мишель Фуко и его книга „Слова и вещи” / Н.С.Автономова // Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб., 1994.
2. Дерида Ж. Письмо та відмінність / Ж.Дерида; [пер з фр. В.Шовкун]. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 602 с.
3. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко ; [пер. с фр. В.П.Визгин, Н.С.Автономова]. – СПб.: А-сэд, 1994. – 406 с.
4. Фуко М. Археология знания / М.Фуко; [пер. з фр. В.Шовкун]. – К.: Вид-во С. Павличко „Основи”, 2003. – 326 с.
5. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У.Эко; [пер. с итал. В.Резник и А.Погоняйло]. – СПб.: Симпозиум, 2006. – 544 с.